

**VALİDEYNLƏRİNİ İTİRMİŞ VƏ VALİDEYN HİMAYƏSİNDƏN
MƏHRUM OLMUŞ UŞAQLARLA İŞ
РАБОТА С ДЕТЬМИ, ПОТЕРЯВШИХ РОДИТЕЛЕЙ И ЛИШЕННЫХ
РОДИТЕЛЬСКОЙ ОПЕКИ
WORK WITH CHILDREN WHO HAVE LOST THEIR PARENTS AND
ARE DEPRIVED OF PARENTAL CARE**

UOT 37.0

Xalidə Ağadadaş qızı Talibova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetin Cəlilabad filialının baş müəllimi,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0000-0003-1264-0390>

[https://doi.org/10.69682/arti.2024.91\(5\).113-117](https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(5).113-117)

**VALİDEYNLƏRİNİ İTİRMİŞ VƏ VALİDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM OLMUŞ
UŞAQLARLA TƏRBİYƏ İŞİNİN MƏZMUNU**

Халида Агададаш гызы Талыбова

старший преподаватель Джалилабадского филиала

Азербайджанского Государственного Педагогического Университета,

доктор философии по педагогике

**СОДЕРЖАНИЕ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ, ПОТЕРЯВШИХ
РОДИТЕЛЕЙ И ЛИШЕННЫХ РОДИТЕЛЬСКОЙ ОПЕКИ**

Khalida Aghadadash Talibova

lecturer at the Jalilabad branch

of the Azerbaijan State Pedagogical University,

doctor of philosophy in pedagogy

**THE CONTENT OF UPBRINGING WORK WITH CHILDREN WHO HAVE LOST
THEIR PARENTS AND ARE DEPRIVED OF PARENTAL CARE**

Xülasə. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların tərbiyəsində o vəzi-fələr prioritet sayılır ki, onlar uşağın sosial münasibətlərin bütün sahələrində (iqtisadi, siyasi, mənəvi) tam iştirakını təmin etsin. Bu vaxt tərbiyə olunanın cəmiyyətlə, dövlətlə və dünya ilə bütövlükdə münasibəti onda formalaşmış humanist hisslərin əsasında qurulmalıdır.

Məqalədə valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların tərbiyəsi işinin məzmunu, mahiyyəti açıqlanmışdır.

Açar sözlər: `valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, cəmiyyət, yeniyetmə

Аннотация. В воспитании детей, потерявших родителей и оставшихся без попечения родителей, приоритетными считаются те задачи, которые обеспечивают полное участие ребенка во всех сферах общественных отношений (экономических, политических, нравственных). Между тем отношения воспитываемого с обществом, государством и миром в целом должны строиться на основе сформировавшихся у него гуманистических чувств. В статье раскрыто содержание, сущность работы по воспитанию детей, потерявших родителей и оставшихся без попечения родителей.

Ключевые слова: дети, потерявшие родителей и лишённые родительской опеки, общество, подросток

Abstract. In the upbringing of children who have lost their parents and are left without parental care, priority is given to those tasks that ensure the full participation of the child in all spheres of public relations (economic, political, spiritual). Meanwhile, the relationship of the child with society, the state and the world as a whole should be based on the humanistic feelings formed in him. The article reveals the content and essence of the work on the upbringing of children who have lost their parents and are left without parental care.

Keywords: children who have lost their parents and deprived of parental care, society, teenager

2006-2007-ci illərdə işlədiyim Təhsil Problemləri İnstitutun Tərbiyə problemləri şöbəsində kimsəsiz və baxımsız uşaqların tərbiyəsi ilə bağlı tədqiqat aparırdım. Tədqiqatla bağlı yolum "Ümid yeri" Uşaq Sığınacağı və Realitativasiya Mərkəzinə düşdü. Qapının zəngini basdım, tərbiyəçi qadın qapını açdı. Özümü təqdim etdim və Nigar xanımla görüşmək istədiyimi bildirdim. Koridorda uşaqlar oynayırdılar. Tərbiyəçi qadın Nigar xanımın qonağı olduğunu və mənim başqa vaxt gəlməyimi xahiş etdi. Biz sağollaşdıq ayrıldıq. Bir gündən sonra yenə ora getdim. İçəri daxil oldum və Nigar xanımın məni nə vaxt qəbul edəcəyini gözlədim. Bu vaxt 4-5 yaşlarında bir oğlan məna yaxınlaşdı. "Mən səni tanıyıram", – dedi. Çox təəccübləndim. Mən burada heç kimi tanıyırdım. Uşaq bir az da ürəklənərək məna yaxınlaşdı: "Sənin adın Xalidədir. Sən bura gəlmişdin. Mən səni həmin gün gördüm və gəlişini gözləyirdim". Biz tanış olduq. O gündən sonra məni "Ümid Yeri" nə tez-tez getdim və hər dəfə o uşaq məni qapının ağzında gözləyirdi.

Mən niyə bu hadisəni xatırladım? Valideynləri tərəfindən küçəyə atılmış bu uşağın xoşbəxt olmağa, ata-ana nəvəsi və diqqəti altında böyüməyə haqqı var. Gəlin bu haqqı qoruyaq.

Ölkəmizdə müxtəlif səbəblər üzündən dövlət himayəsinə götürülən uşaqların sayı artır, onların sosial inkişafı ailədə yox, uşaq evlərində və internat məktəblərində həyata keçirilir. Uşaq evində və ya internat məktəbdə təhsil alan gənc cəmiyyətin bərabər hüquqlu üzvü kimi müstəqil həyata hazırlaşmalı və öz həyat yolunda rastlaşdığı ən mürəkkəb sosial problemlərin həllinə qadir olmalıdır. Kimsəsiz və yetim uşaqlarla aparılan mövcud pedaqoji iş sistemi bu vəzifələrin həllinə imkan vermir.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlarla aparılan tərbiyə işi müxtəlif xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyətlər aşağıdakı amillərlə şərtlənir:

a) böyüklərlə ünsiyyət zamanı

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasını təhrif edən əsas faktor onu əhatə edən böyüklərlə qarşılıqlı münasibətin çətin yaranmasıdır. Böyüklərlə ünsiyyətin məzmun və forması uşaqların ancaq tədbirlərdə qrup halında görüşü zamanı müəyyənləşdirilir ki, bu da istənilən effekti vermir.

Böyüklərlə ünsiyyətin təcürbi işi inzibati formada baş verir. Bu da onları belə bir qənaətə gətirir ki, tədbirlərdə böyüklərin etimadını, qayğısını qazanmaq lazımdır. Belə hal uşağı böyüyün ona verdiyi qiymətdən asılılığına, yüksək emosionallığın formalaşmasına və ilk növbədə, müstəqilliyin və təşəbbüskarlığın boğulmasına gətirib çıxarır.

b) həmyaşıdlarla ünsiyyət zamanı

Böyüklərlə ünsiyyətin zəifliyi həmyaşıdlar arasında diqqətə və xeyirxahlığa xüsusi tələbat yaradır. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar yoldaşlıq, rəqabətin sosial rolunun müəyyənləşdirilməsində çətinlik çəkirlər. Uşaq evi şəraitində onlar daim çərçivə daxilində qrup şəraitində və digər əlaqə formalarından məhrum edilmiş olurlar.

c) emosional-iradi münasibət zamanı

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşağın emosional-iradi xüsusiyyətləri aşağıdakılarla səciyyələnir:

- əhval-ruhiyyənin aşağı səviyyəli fonu ilə;

- emosiyaların zəif uyğunluğu ilə;

- emosional-ekspressiv ünsiyyət vasitələrinin eyniliyi ilə;

- əhval-ruhiyyənin tez-tez dəyişməsinə meyilliliklə (canlanma, ağlamağa, qışqırığa; yüksək əhval-ruhiyyə isə qaşqabaqılığa və təcavüzkarlığa keçir);

- emosional təzahürlərin eyniliyi, stereotipliyyəti ilə;

- mənfi həyəcanların yumşalması və tez yaddan çıxmasına səbəb olan emosionallıqla;

- tərifi və xoş münasibətə qeyri-bərabər münasibətlə;

- qorxuya, narahatlığa, həyəcana (təhlükəyə qarşı) yüksək meylliliklə;

- müsbət emosiyaların yeni təzahürlərinin əsas istiqamətləndirilməməsilə;

- həddindən artıq impulsivliklə;

- digər adamın emosional vəziyyətinin başa düşülməməsilə.

d) özünüdüşünmə zamanı

Özünüdüşünmənin bütün aspektlərinin inkişafı müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün situativ bir anla yaşamaq səciyyəvidir. Bu, təcrübənin inkarına gətirib çıxarır və bu vaxt artıq baş vermiş epizodlar həyat hadisəsinə çevrilmir, mənimsənilmir və şəxsi psixoloji təcrübəyə daxil olmur. Bu da özünüqiymətləndirmənin inkişafına mənfi təsir göstərir.

Uşaq evində olan çatışmazlıqlardan biri də cinsi tərbiyənin düzgün aparılmaması ilə bağlıdır.

Bu və ya digər sosial rolu mənimsəyərkən, uşaq müəyyən problem və çətinliklərlə rastlaşır. Bunları biz sosiallaşdırmanın çətinlikləri adlandırırıq. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosiallaşdırılması reduksiya ilə, sosiallaşdırmanın əsas mənbələrinin zəifliyi ilə əlaqəlidir ki, bunlara da aşağıdakıları şamil etmək olar:

a) Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların valideynlərin, qohumların sosial təcrübəsini mənimsəməyə, onlara bənzəməyə imkanları yoxdur, ya da ki, bu təcrübə mənfi xarakter daşıyır;

b) uşaq evinin mövcud yaşayış rejimində sosial əlaqə formaları məhduddur, nəticədə uşaqlar sosial münasibətlərin bütün xüsusiyyətlərini mənimsəyə bilmir, uşaq evi şəraitində uşaqda xüsusi rol mövqeyi – cəmiyyətdə dəstək və tərif tapmayan kimsəsizlik mövqeyi yaranır;

c) Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşağın ilkin uşaq təcrübəsi onun amasızlıqla bağlı yaranan ruh düşkünlüyü ilə bağlı olur və onlarda “dünyaya etibar bazasını itirmiş” kimi yetim fenomeni formalaşır. Nəticədə belə uşaqlar aqressiv, şübhəli, müstəqil yaşayışa inamsız olurlar;

d) Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşağın özünüidarəetmə prosesi də çətinləşir və bu vaxt yük-

sək nəzarət tədricən daxili özünüidarəətə keçir. Bu da uşaq evində uşaqların həyatının təşkili xüsusiyyəti ilə əlaqədardır. Yəni burada nəzarət funksiyası bütövlükdə tərbiyəçilərin əlindədir.

“Uşaq evindəki pedaqoji kollektivin əsas məqsədi müstəqil, yetkin şəxsiyyət formalaşdırmaqdan ibarətdir. Yəni söhbət daxili resurslara arxalanaraq öz həyat mövqeyini yaradıcı şəkildə reallaşdırmağa qadir olan şəxsiyyətin formalaşdırılmasından, uşağın, onun fərdiliyinin əsasını təşkil edən mühüm insani keyfiyyətlərin (intellektual, motivasion, emosional, iradi, təcrübə, ekzistensial, özünüidarə sahələri) inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsindən gedir” [2, s.3].

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların tərbiyəsində o vəzifələr prioritet sayılır ki, onlar uşağın sosial münasibətlərin bütün sahələrində (iqtisadi, siyasi, mənəvi) tam iştirakını təmin etsin. Bu vaxt tərbiyə olunanın cəmiyyətlə, dövlətlə və dünya ilə bütövlükdə münasibəti onda formalaşmış humanist hisslərin əsasında qurulmalıdır. Bunlar, ilk növbədə, aşağıdakılardan ibarətdir:

1. *Sosial savadlılığın formalaşdırılması*, yəni siyasi, iqtisadi, hüquqi, psixoloji bilik və bacarıqlar kompleksinə yiyələnmə. Bu prosesdə uşağın sosial münasibətlər sisteminə adekvat olaraq qoşulması və sosial özünüidarəetmə funksiyasının reallaşdırılmasının təmin edilməsi nəzərdə tutulur.

2. *Ailə başçısı hissənin tərbiyəsi*. Burada öz həyatını qurmaq üçün lazımi qabiliyyətlərin formalaşdırılması, ailənin ləyaqətli və kamil olması ilə yanaşı, şüurlu analıq və atalıq mövqeyi əsasında qurulması nəzərdə tutulur.

3. *Əmək fəaliyyətinə hazırlığın tərbiyəsi*. Burada tərbiyə olunanların müxtəlif qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi, onların peşə seçməyə hazırlanması nəzərdə tutulur. İqtisadi hazırlıq isə imkan verməlidir ki, hər kəs öz həyat planlarını müstəqil reallaşdıra bilsin.

4. *Şəxsiyyətdə rəqabətlik qabiliyyətinin formalaşdırılması*. İnsanın müəyyən davranış yolları, bacarığı ilə cəmiyyətdə yüksək mövqə tutmağa qadir olması nəzərdə tutulur.

5. *Vətəndaşlıq tərbiyəsi*. Burada tərbiyə olunanlarda şüurlu vətəndaşlıq məsuliyyətinin, vətəndaşlıq hissənin formalaşdırılması, cəmiyyətin və dövlətin idarə olunmasında iştirak etmə qabiliyyətinin aşılması nəzərdə tutulur.

6. *Mənəvi dəyərlərin və humanist mövqeyin formalaşdırılması*: insanlara kömək etməyə və digər əxlaqi münasibətlərə hazırlama tərbiyəsi.

7. *Sağlam həyat tərzinin tərbiyəsi*. Səmərəli qidalanmaq, bədən tərbiyəsi və idmanla daim məşğul olmaq, ailə münasibəti mədəniyyəti, ziyanlı vərdişlərə mənfi münasibət nəzərdə tutulur.

“Yeni şəraitdə uşaq evlərində uşaqlarla aparılan işin təkmilləşdirilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsi əsasında tərbiyə prosesinin humanistləşdirilməsi durur və bu hal aşağıdakı ideyaların reallaşdırılmasını nəzərdə tutur:

1. Uşağın subyektiv tərbiyəsi ideyası onun maraq və tələbatlarının nəzərə alınmasını, özünereallaşdırması üçün şəraitin yaradılmasını, potensial imkanlarının açılmasını, məşğulluğunun idarə edilməsində kəskin reqlamentdən kənara çıxılmamasını, pedaqoji qayğının uşağa verilən tələblərlə incə şəkildə uzlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Sonuncu istiqaməti uşaq qayğının bir təzahürü kimi dərk etməlidir.

2. Ətraf aləmlə sosial əlaqələrin və münasibətlərin genişləndirilməsi ideyası sosial qarşılıqlı əlaqə dairəsinin zənginləşdirilməsini, müxtəlif sosial münasibətlərin inkişafını, bu sistemdə uşağın öz sosial rolunun müəyyənləşdirməsini, özünümüəyyənləşdirmə üçün şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Bütün bunlar uşağa imkan verir ki, onlar ətraf aləmlə müxtəlif münasibətlərə girsin və özünün mənliliyini qorusun.

3. Sosial dözümlülük ideyası uşaqlarda rastlaşdığı həyatı çətinliklərlə mübarizəyə hazırlığı, onları əhatə edən mənfi sosial təsirdən yaxa qurtarmağın yollarının axtarılması bacarığının aşılmasını nəzərdə tutur” [3, s.168].

Uşağın sosiallaşdırılması amilini, uşaq evlərində və internat məktəblərdə tərbiyə fəaliyyətinin mexanizmini qarşılıqlı fəaliyyət təşkil edir. Qarşılıqlı əlaqənin ümumi əsasları, pedaqoji prosesdə iştirak edənlərin münasibətlərinin yeni yanaşmasında dialoq və həmrəylik öndə durur.

Dialoq partnyorların mövqeyinin bərabərliyini, əlaqədə olan adamların bir-birinə müsbət münasibətini, partnyorun olduğu kimi qəbul edilməsini, ona hörmət və etibar, səmimi münasibəti də nəzərdə tutur. Bu da imkan verir ki, dialoq iştirakçıları eyni situasiya haqqında bir fikrə gəlsinlər.

Qarşılıqlı əlaqədə olan tərəflərin inkişafı üçün ən səmərəli yol əlaqənin həmrəylik növüdür. Bu vaxt hər iki tərəfin müsbət cəhətlərinə istinad edilir. Belə münasibətlər fəal, xeyirxah və demokratik olmaqla, bir-birinə müsbət təsir göstərir.

Pedaqoji prosesin iştirakçılarının həmrəyliyi fəaliyyətin məqsədlərinin birgə müəyyənləşdirilməsini, gələcək işlərin birgə planlaşdırılmasını, qüvvələrin, vasitələrin, əşyaların hər bir iştirakçının imkanlarına müvafiq bölüşdürülməsini, işin nəticəsinin birgə qiymətləndirilməsini, yeni məqsəd və vəzifələrin müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Həmrəylik münasibətlərinin qurulması tərbiyəçi tərəfindən bir sıra şərtlərin gözlənilməsini tələb edir. Qarşılıqlı əlaqənin nəticələri barədə məsuliyyət böyüklər və uşaqlar arasında bölüşdürülür. Bu vaxt uşağın üzərinə düşən məsuliyyət payı onun yaş və şəxsi imkanlarına müvafiq olmalıdır.

Uşağa göstərilən kömək məqsədli olmalıdır, müəyyən situasiyadakı çətinliklərin həllinə dair kömək həm də yeni vərdişlərin aşılmasını istiqamətləndirir. Bu növ kömək uşaqda təşəbbüskarlığın inkişafına səbəb olur. O, yalnız mürəkkəb situasiyalarda kömək üçün müəllimə müraciət edir.

“Həmrəylik münasibətlərinin yaradılması tərbiyəçidə formalaşdırılmış professional-pedaqoji mövqedən asılıdır. Uşaqlarla qarşılıqlı əlaqə prosesində yaranan mənfi emosiyalar tərbiyəçi tərəfindən ört-basdır edilməməli, əksinə, onlar bunu peşəkar səviyyədə dərk etməli və müzakirəyə qoymalıdırlar. Bu məqsədlə xüsusi seminarlar, pedaqoji konsilium təşkil olunmalıdır” [4, s.135].

Tərbiyə olunanlar arasında tam və sağlam şəxsiyyətlərə münasibətlər – şəxsiyyətin harmonik inkişafının və insanlarla münasibətdə qiymətli sosial təcrübənin əsas göstəricisidir. Belə qarşılıqlı münasibətlərin formalaşdırılmasına tərbiyə olunanların yaş dövrü, qohumluq əlaqələri, uşaq evində yaşayış müddəti, uşaqların şəxsi keyfiyyətləri, uşaq evinin strukturu, qrupların formalaşdırılması tərzini və digər faktorlar təsir edir.

Qruplarda və ümumiyyətlə, uşaq evlərində yeniyyətmələrin qarşılıqlı münasibətlərinə müs-

bət təsir böyüklərin kiçik uşaqlarla birgə fəaliyyətinin təşkilindən asılıdır.

İnternat tipli müəssisələrdə müxtəlif yaşlı uşaqların qarşılıqlı əlaqəsi təbiidir. O, adətən, kortəbii şəkildə əmələ gəlir, uşaqların özləri və ya pedaqoqlar tərəfindən təşkil olunur.

Tərbiyəçilərin və uşaqların fəaliyyətinin təyinatından, xarakterindən və şəraitdən asılı olaraq onlar müxtəlif birləşmələrə cəlb oluna bilərlər. Uşaqların imkanlarının aşkarlanması və şəxsiyyətinin zəruri tərəflərinin inkişafı, onun ünsiyyət dairəsinin tədricən genişlənilməsi, o cümlədən müxtəlif sosial rolların mənimsənilməsi məqsədilə uşaqların müxtəlif prinsiplər üzrə formalaşdırılmış daimi və müvəqqəti birliklərə daxil olmaları üçün şərait yaradılmalıdır.

Problemin aktuallığı. Dövlət və cəmiyyət ailə və onun möhkəmlənməsinə, yetişən nəslin tərbiyəsində başlanğıc kimi ailənin roluna xüsusi əhəmiyyət verir. Hər bir uşağın tərbiyəsi, sağlam böyüməsi də ailədən, onun möhkəmliyindən asılıdır. Bu gün uşaqların tərbiyəsində ailənin rolu getdikcə artır: Ölkəmizdə müxtəlif səbəblər üzündən dövlət himayəsinə götürülən uşaqların sayı artır, onların sosial inkişafı ailədə yox, uşaq evlərində və internat məktəblərində həyata keçirilir.

Problemin elmi yeniliyi. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların tərbiyəsində o vəzifələr prioritet sayılır ki, onlar uşağın sosial münasibətlərin bütün sahələrində (iqtisadi, siyasi, mənəvi) tam iştirakını təmin edir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə qeyd olunan fikirlər ümumtəhsil, internat məktəblərdə və uşaq evlərində işləyən müəllimlər, valideynlər və geniş ictimaiyyət üçün aktualdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanda Dövlət Uşaq müəssisələrində olan uşaqların vəziyyətinin təhlili. / - Bakı: YUNİSEF, - 2000. – 143 s.
2. Брутман, В.И. Проблемы социальной защиты сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, и юных одиноких матерей. / В.И. Брутман, С.Н. Ениколов. - М: Педагогика, - 2004, - 182 с.
3. Панкратова, М.Т. Инновации в работе специалистов учреждений социально-педагогической поддержки. / М.Т. Панкратова. -М: Педагогика, 2021. - 358 с.
4. Ковальчук, А.В. Педагогическая коррекция агрессивного поведения подростков. / А.В.Ковальчук, Н.Т.Рукавишникова. -Ярославль: Наука, - 2020. - 342 с.
5. http://www.childrenuk.co.uk/chaug/aug2000/social_pedagogues.htm
6. <http://www.auditorium.ru/aud/conf/conf45/forum/gb.php?step=view>

E-mail: xalidetlibova@mail.ru
Redaksiyaya daxil olub: 16.09.2024.